

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye Toplantısında Sunulan Bir Tıp Tarihi Makalesi: Terakkiyât-i Tıbbiye

An Article Related to Medical History that Represented at the Meeting of Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye: Terakkiyat-i Tıbbiye

Emre KARACAOĞLU^{a,b}

^aŞanlıurfa Adli Tıp Şube Müdürlüğü,
Şanlıurfa

^bFelsefe (Bilim Tarihi) AD,
Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Geliş Tarihi/Received: 17.02.2016
Kabul Tarihi/Accepted: 29.03.2016

Yazışma Adresi/Correspondence:
Emre KARACAOĞLU
Şanlıurfa Adli Tıp Şube Müdürlüğü,
Şanlıurfa,
TÜRKİYE/TURKEY
karacaogluemre@yahoo.com

ÖZET Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin 1839 yılında açılışından sonra Fransızca olarak eğitim verdiği bilinmektedir. XIX. yüzyılda bazı tıp öğrencileri tarafından kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye tıp eğitiminin Türkçe olması konusunda önemli faaliyetler yürütmüştür. Cemiyet'in kurucu üyelerinden olan Dr. Miralay Hüseyin Remzi Bey (1839-1896) de tıbbın pek çok alanında çok sayıda eserler tercüme ederek katkılarda bulunmuştur. Bu yazıda, Dr. Hüseyin Remzi Bey'in hem ilk tıp tarihi eserlerinden olması ve hem de Cemiyet'in fikirlerini yansıtmaya önem taşıyan bir makalesi değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu makalenin Cemiyet'in toplantılarından birinde okunduğu bildirilmektedir. Bu yazısında Dr. Miralay Hüseyin Remzi Bey, Helenik Dönem'de Hipokrates ve asklepiyadlardan itibaren kronolojik bir sıra takip ederek, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar tıp ve tıba yakın bilimlerdeki gelişmeleri özetleyerek serdetmiştir. Bu bağlamda, her dönemin önde gelen bilim ve tıp insanları ile bunlara ait çalışma ve buluşları dile getirmiştir. Sonuç itibarıyla, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye'nin kurucu ve daimi üyelerinden kabul edilen Dr. Hüseyin Remzi Bey'in Cemiyet'in -belkide ilk- toplantılarından birinde okuduğu bu yazı, tıp tarihine ilişkin kısa bir özet mahiyetini taşımaktadır. Bununla birlikte, asıl anlatılmak istenen ve vurgulanan, bilimsel gelişmelerin zaman kaybetmeden ve eksiksiz olarak Türkçe'ye aktarılması gerektiğidir. Henüz Türkçe tıp eğitiminin mümkün olmadığı bu yıllarda Cemiyet'in kuruluş sebebinin, Türkçe tıp eğitimi konusundaki temel hassasiyet ve amacını yansıtan bu fikir oldukça önemlidir. Zira, ancak yeterli ölçüde ve güncel bilgi ihtiva eden Türkçe tıbbi doküman mevcut olursa Türkçe tıp eğitimi ideali tahakkuk edebilecektir. Bizzat kendisi de tıbbın çeşitli alanlarında çok sayıda tercüme yapan Hüseyin Remzi Bey'in Türkçe tıp eğitiminin nasıl gerçekleştirilebileceği mesajını taşıyan makalesi hem bu bağlamda ve hem de ülkemizde tıp tarihi konusunda yazılmış ilk eserlerden olması bakımından dikkate şayandır.

Anahtar Kelimeler: Tıp tarihi; tarih, 19uncu yüzyıl; Osmanlı imparatorluğu

ABSTRACT It has been known that education was in French in Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne after the year of foundation in 1839. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye (Ottoman Medical Community) which was founded by some medical students conducted significant activities concerning Turkish medical education. Also, Dr. Colonel Hüseyin Remzi Bey (1839-1896) who is one of the founders of the Community achieved lots of translations in some medical branches. In this study, one of the articles of Dr. Hüseyin Remzi Bey was evaluated. It is important because it is one of first medical history articles, and resembles the Community's ideas. It was stated that the article was represented at one of the meetings of Community. In Dr. Colonel Hüseyin Remzi Bey's this article, he expressed medical and related scientific developments from Hippocrates and asclepiads in Hellenic Era to last quarter of XIXth century, by following a chronological order. In this context, he mentioned prominent scientific and medical figures of every era, and their studies and inventions. In conclusion, Dr. Hüseyin Remzi Bey who is one of founders and permanent member of the Community may have read this article which is an abstract of the history of medicine in the first meeting of the Community. The main idea of the article is the necessary of translation of scientific developments immediately and completely. It is very important idea, since it resembles the Community's sensation of translation in Turkish, and reason of existence in the years in which the medical education conducted in French. They defended medical education in Turkish. However, it is only possible, if there is enough and actual medical document in Turkish. Dr. Hüseyin Remzi Bey's this article has an importance, since it contains a message that how Turkish medical education come true. It, also one of first articles related to medical history in our country.

Key Words: History of medicine; history, 19th century, Ottoman empire

doi: 10.5336/mdethic.2016-50935

Copyright © 2016 by Türkiye Klinikleri

Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2016;24(2):44-54

Ülkemizde tıp eğitim dilinin Türkçe olması konusunda XIX. yüzyıl Osmanlı aydınları ve bunların biraraya gelerek yürüttükleri çalışmalar bilinmektedir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin 1839 yılında geçirdiği yeniden yapılanma dönemi ile birlikte yapılan değişiklikler ve Fransızca'nın eğitim dili olması, kısa süre sonra bir grup tıp öğrencisi ve bazı tıp hocaları nezdinde başlangıçta küçük çaplı ve gayr-i resmî, ancak daha sonra şümüllü ve resmî bir faaliyetin doğmasına yol açmıştır.

Bu yazıda, sözkonusu bu faaliyeti başlatan tıp öğrencilerinden biri olan Hüseyin Remzi Bey'in, grubun biraraya gelerek kurduğu Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye'nin muntazaman düzenlediği toplantılarından birinde okuduğu bildirilen tıptaki gelişmeleri özetleyen makalesi ele alınmış ve tıp tarihimiz açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca, makale metninin tranksipsiyonu gerekli notlar ile birlikte yazının ekinde sunulmuştur.

CEMİYET-İ TIBBİYE-İ OSMÂNİYE

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de 1254/1839 yılından itibaren yapılan bir takım yenilik ve düzenlemelerle birlikte Fransızca tıp tahsili yapılmaya başlanmıştır. Ancak okulun müdürlüğüne getirilen Cemaleddin Efendiⁱ 1273/1857 yılında daha çok hekim yetiştirilmesi ve tıp öğrencilerinin Arapça, Farsça ve Türkçe'de mükemmel derecede bilgiye erişmesi amacıyla başarılı ve liyakatli tıp öğrenci-

lerinden “mümtaz sınıf” adıyla bir sınıf oluşturmuştur. Bir müddet sonra Hayrullah Efendi'ninⁱⁱ 1859 yılında okul müdürü olmasıyla sınıf resmen dağıtılsa da öğrenciler bir araya gelerek çalışmalarına devam etmişlerdir. Bu kişiler arasında özellikle Kııımlı Azizⁱⁱⁱ, Vahid^{iv}, Servet, Nedim^v, İbrahim Lütüvi^{vi}, Bekir Sıdkı^{vii}, Hüseyin Remzi^{viii} Beyler önde gelmektedir.¹ Öğrencilik yıllarında bazı kitapların Türkçe'ye çevrilmesi hususunda gayret sarf etmişler ve bu konuda bazı Mekteb-i Tıbbiye hocalarından teşvik görmüşler ancak, kendilerinin henüz öğrenci olduğu, bu gibi işlerle ilgilenmeyi sonraya bırakmaları gibi tavsiyeler almışlardır. Nihayet, 1281/1865 yılında okul müdürü olan Hoca Salih Efendi^{ix} durumu değerlendirerek Cemiyet'in resmen kurulması yönünde teşebbüslerde bulunmuş ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye 1282/1866 senesinde resmen kurulmuştur.²

Fransızca tıp eğitim dili olarak kabul edildiğinden ve modern tıp anlayışı önceki medrese usulünden ve eğitim anlayışından farklılık gösterdiğinden, bu dönemde hemen tüm ders kitaplarının başta Fransızca olmak üzere yabancı dillerde yazılmış olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Cemiyet üyeleri tıp dilinin Türkçeleşmesi adına, dönemi açısından gayet muteber ve takdire şayan tercüme yapımlarıdır. Cemiyet'in faaliyetleri sayesinde Türkçe'nin tıpta eğitim dili olup olamayacağı konusunda yapılan tartışmalar, 1283/1867 yılında Türkçe eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye-i

ⁱ 1853-1859 yılları arasında Mekteb-i Tıbbiye Nazırı olan Cemaleddin Efendi.

ⁱⁱ Hekimbaşı Hayrullah Efendi (1818-1866), Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın oğlu, şair Abdülhak Hâmid'in babasıdır. 1844'te Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olmuş ve bir takım ilmi ve idari görevlerde bulunmuştur. Mekteb-i Tıbbiye'de 1859-1861 yılları arasında müdürlük görevini üstlenmiştir. Bkz., Duhter Bayraktar. Hayrullah Efendi. In: Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları; 2008. Vol. 1, p: 562.

ⁱⁱⁱ Miralay Aziz İdris Kııımlı (1840-1878), Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olduktan sonra iç hastalıkları ve tıbbi kimya ile meşgul olmuş, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne hocalarındandır, açılması için büyük gayret sarf ettiği eğitim dili Türkçe olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de müdür iken vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Rıza Tahsin. Tıp Fakültesi Tarihi. Etkerle Yayınlayan: Aykut Kazancıgil, Cilt 2, İstanbul: Özel Yayınlar; 1991. s.108.

^{iv} Kaymakam Vahid Bey (ö.1888), Fenn-i vilâde (doğum bilgisi) hocası iken vefat etmiştir. Modern doğum bilgisi konusunda kitap tercümesi vardır. Bkz., Rıza Tahsin. s.113.

^v Kaymakam Nedim Mehmed Bey, eski Bâb-ı Serakerî Hastanesi hekimlerindedir. Bkz. Rıza Tahsin. s.109.

^{vi} Mirliva İbrahim Lütüfi Paşa (1838-1903), Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den 1866'da mezun olduktan sonra ilm-i arz ve maâdin (jeoloji) dersleri okumuş, tıp ve jeoloji alanında eserler tercüme etmiştir. Bkz., “İbrahim Lütüfi Paşa”, Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi. Hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu ve diğerleri, Cilt 1, İstanbul: IRCICA; 2006. s.348.

^{vii} Miralay Bekir Sıdkı Bey (1909'da sağ), Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olduktan sonra Humbarahane Hastanesi'nde emekliliğine kadar çalışmıştır. Bkz., “Bekir Sıdkı Bey”, Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi. Hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu ve diğerleri, Cilt 2, İstanbul: IRCICA; 2008. s.742-3.

^{viii} Miralay Hüseyin Remzi Bey (1839-1896), Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye'nin etkin üyelerinden olup tıp ve tıp dışı alanlarda ellinin üzerinde telif ve tercüme kitap kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Emre Karacaoğlu. Doktor Hüseyin Remzi Bey (Ö.1896): Hayatı, Eserleri ve Bilimsel Bir Diyalogu. Lokman Hekim Journal 2015;5(2):69-83.

^{ix} Hekimbaşı Salih Efendi (1816-1895), Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin 1843 yılındaki ilk mezunlarındandır. Türkçe tıp eğitimini savunmuştur, botanik ve zooloji konularındaki tercüme bilgileri bilinmektedir. Bkz., Salim Aydın. Salih Efendi. In: Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları; 2008. Vol. 2, p: 494.

Mülkiye'nin açılışını ve bir süre sonra, 1286/1870'de Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne'de de eğitim-öğretim dilinin Türkçe olmasını sağlamıştır.²

DR. HÜSEYİN REMZİ BEY (1839-1896)

Miralay Dr. Hüseyin Remzi Bey (1839-1896), 1854 yılında Mekteb-i Tıbbiye'ye girmiş ve 1866'da kolağalık rütbesiyle mezun olmuştur. Mekteb-i Tıbbiye'de ve Askerî Baytar Mektebi'nde dersler vermiştir. Pasteur'ün 1885 yılında insanlarda kuduz aşısını başarıyla uyguladığını bilim camiasına duyurmasının ardından, 1886 yılında Doktor Zoeros Paşa (1842-1917) ve Baytar Hüseyin Hüsnü Efendi (ö.1904) ile birlikte kuduz aşısı ve mikrobiyoloji-deki yeni gelişmeler hakkında gözlemlerde bulunmak üzere Paris'e, Pasteur Enstitüsü'ne gönderilmiş ve 6 aylık araştırma döneminden sonra mikrobiyoloji alanında çalışmalarını sürdürmüştür.³ En önemli başarılarından birisi de 1892'de açılmasını sağladığı Telkikhâne-i Şahane'dir. Bu müessese sayesinde yurdumuzda aşı üretimi mümkün hale gelmiştir.⁴

Hüseyin Remzi Bey Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kurucu üyelerindedir. Üretken bir bilim adamı olan Hüseyin Remzi Bey'in bir kısmı ölümünden sonra yayınlanan tercüme ve telif pek çok kitabının olduğu bildirilmektedir. Tıp dışında ahlak, genel sağlık bilgisi, hijyen, veteriner hekimlik ve tıp tarihi gibi alanlarda da eserleri bulunmaktadır. Bu yazıda ele alınacak olan Terakkiyat-ı Tıbbiye adlı makalesi kayda değer eserlerinden biridir.⁵

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Dr. Hüseyin Remzi Bey'in Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye toplantılarından birinde okuduğu bildirilen ve 1308 tarihinde bastırılan 22 sayfalık Terakkiyat-ı Tıbbiye adlı makalesi üzerinde değerlendirme yapılmıştır (Ek 1).

Makalenin transkripsiyonlu metni gerekli yerlerde dipnotlandırılarak yazının ek kısmında sunulmuştur. Makalede yazarın vermiş olduğu dipnotlar ile karışmaması için tarafımızdan yapılan açıklamalar "[Hn.]" işaretiyle belirtilmiştir.

BULGULAR

Terakkiyat-ı Tıbbiye adlı 22 sayfalık kitapçığın, yazının sonunda belirtilen tarihe bakılırsa H.24 Zilhicce 1308/R. 18 Temmuz 1307 ve M.31 Temmuz 1891'de bastırıldığı anlaşılmaktadır. Herhangi bir matbaa ya da yer adı belirtilmemiştir.

Kitapçığın iç kapak sayfasında eser ve sahibi hakkında "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye a'zâ-yı mü'essesesi ve dâ'imesinden Doktor Miralay 'izzetlü Hüseyin Remzi Bey Efendi'nin bu def'a mün'akid olan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'de okuduğu makaledir." şeklinde açıklama bulunmaktadır. (Resim 1)

Ara başlık ya da bölüm bulunmayan tek parça makale, tıbbın geldiği son noktayı iyi değerlendirmek ve idrak etmek için önceki dönemlere göz atmak gerektiği, çünkü tıp biliminin yalnızca bir tedavi sanatı olmadığı, bunun yanı sıra diğer tüm bilimlerdeki keşif ve yeniliklerden istifade eden bir hayat bilimi olduğu fikriyle başlamaktadır ve devamında tıbbın da bazı zamanlar ilerlediği, bazen durduğu, bir kavim ve asırdaki tıp gelişmelerinin o kavim ve asrın aklî filizlenmelerini yansıttığı vurgulanmaktadır.

Tıptaki gelişmelerin, eserlerini kaleme alarak sonraki dönemlere ulaştıran Hipokrates (MÖ.460-MÖ.370) ve onun mensup olduğu Asklepiyon geleneği ile başladığı, aslında bundan önce de Doğu'da tıp ilminin bilindiği fakat örtülü kalarak unutulduğu, Hipokrates'in kendinden sonraki ilim ve hikmet adamlarını önemli ölçüde etkilediği, kendi zamanında geniş bir coğrafyayı gezerek bilgisini yaydığı aktarılmaktadır. Ardından, Roma dönemiyle bir nebze duraklama baş göstermişse de, İskenderiye'de Galenos'un (130-200) ortaya çıkışıyla gelişmelerin devam ettiği, Galenos'un da pek çok hekim yetiştirdiği, ancak ondan sonra bir süre duraklayan tıbbın IX. asırda bu defa Horasan ve Bağdat bölgelerinde Müslüman bilim insanları eliyle gelişmeye devam ettiği ve uzunca bir süre, ta XIII. asırda İspanya üzerinden Avrupa'ya yayılıp XV. asırda tamamen Avrupa eline geçene kadar burada kaldığı anlatılmaktadır. XV. asırda Johannes Gutenberg'in (1398-1468) matbaayı canlandırma-

EK 1: Terakkîyât-ı Tıbbiye Adlı Kitapçığın Transkripsiyonu.

TERAKKİYÂT-İ TIBBİYE

Cemîyet-i Tıbbiye-i Osmâniye a'zâ-yı mü'essesesi ve dâ'imesinden Doktor Miralay 'izzetül Hüseyin Remzi Bey Efendi'nin bu defa mün'akid olan Cemîyet-i Tıbbiye-i Osmâniye'de okuduğu makaledir.

1308

[3] Terakkîyât-ı Tıbbiye

Vücûd-ı ma'ârif-âlûdeleriyle Cemîyet-i Tıbbiye-i Osmâniye'yi teşkil ve teşrif buyuran a'zâ-yı kirâm hazerâtı!

Bugün terakkîyât-ı tabâbet hakkında müşâhede-kerdem olan ba'zî esâs-ı muhtelifeden bahs ile bu bâbda mütâla'a-yı 'âcizânemi 'arz etmek üzere müsâ'ade-i 'aliye-nizi ricâ ederim.

Terakkîyât-ı tıbbiyenin vâsıl olduğu şu bulunduğumuz 'asr-ı hümâyûn-ı hazret-i pâdişâhîde derece-i gâyesini görmek için tabâbet-i kadime ve sâlifeyi göz önüne alarak mütâla'a etmek lâzımdır. Çünkü tabâbet yalnız bir san'at-ı müdâvât olmayıp belki bir 'ilm-i hayâtıdır. Binâberîn müktesebât-ı 'ilmiye-i beşeriyenin pek çoğunu câmi' olup dâ'imâ keşfiyât-ı cedîde-i 'ilmiyeden tabâbet fenn-i celîlîde istifâde etmektedir. Târih ve vekayi'-i tıbbiye'yi mütâla'a'ya alır isek hâdisât-ı kevnîye sırasında tabâbetin dahi vakit vakit ilerlemiş ve ba'zı zamânlarda ise tevakkuf edercesine hâliyle kalmış bulunduğu görünür.

Şurası da şâyân-ı dikkattir ki her bir kavmin terakkîyât-ı tıbbiyesi [4] o kavmin neşv ü nemâ-yı dimâğîyesiyle mütenâsib olmağla işte bir 'asrın tabâbetce terakkisi o 'asrın neşv ü nemâ-yı 'akliyesini mu'lin olmuş olur. Buraların târih-i tıb 'arız ve 'amîk isbât eylemiştir.

Cihânın ma'ûmudur ki tabâbet şeyh'ül-etibbâ (Bokrât*) zamânından nice sene akdem memâlik-i vâsî'a-yı şarkiyenin aktâr u nukat-ı muhtelifesinde bulunmuş fakat basiret-i enâmdan bir takım hicâbât ile pûşide kalmış olduğundan (Asklepiyâd***)'ların yetiştikleri usûl-i kadime üzere icrâ olunur idi. Hattâ Asklepiyâdların ba'zıları seyyâh olup Atina, Sisâm gibi adalara bilâhire Kısra'ya kadar gitmişlerdir.

Rodos ve Kroton gibi memâlikte tabâbetten hiçbir şey elde edilememiştir. Ve'l-hâsıl tabâbetin bidâyet hâllerinden olan işârât ve müte'allikat-ı sâ'iresi erbâbı ile zâyî olup gitmiştir. Ancak terakkîyât-ı tıbbiye şeyh'ül-etibbâ (Bokrât) hekimin kaleme almış olduğu asâr ve mecâmi'-i tıbbiye ile İstanköy medâris-i tıbbiyesi ve müktesebât-ı 'ilmiyesi sâyesinde hâsıl olmuştur. Hattâ müşârûnileyh terakkîyât-ı tıbbiyenin bâdîsi olmuş olmağla (şeyh'ül-etibbâ) ve (Ebu'l-tıb) nâmiyle şöhret bulmuştur.***

[5] Şeyh'ül-etibbâ (Bokrât)ın yaşamış bulunduğu zamân o 'asrın zamân-ı terakkisi olduğundan (Sokrât****) hakim ve (Felâtûn****) gibi meşâhîr-i hükemâ-yı işrâkiyyûn ve meşşâ'iyûn bunun mu'âsırı olup 'uzviyet-i cismâniye-i beşeriyeden söz söyledikleri vakitte Bokrât'ın makalâtına istinâd ile tenvîr-i kelâm ederler idi.

Bokrât hekim ol vech mukaddemât-ı fûnûnu elde ettikten sonra nice nice senelerini seyâhate hasr eylemiş ve tabâbetin vâsıl olduğu derece-i terakkîyi bildirmek üzere bir mecmû'a kaleme almıştır. Hattâ (Terâs), (Tesâfî), (Makedonya) ve'l-hâsıl Avrupa'nın ve Asya'nın memâlik-i vâsî'asını gezerek oralarda hüküm sürmekte olan hastalıkların esâsını dahi tetebbû' ederek bir risâle kaleme almış ve nice seneler Atina'da dahi icrâ-yı tabâbet ile artık İstanköy'e 'avdet eyledikten sonra tedrîsât ve serîriyât-ı tıbbiye icrâsına vakf-ı vücûd eylemiştir. O zamânlar (Andriyâs) Bokrât 'aleyhine çok sözler söylemiş ise de hakikat-i hâl meydân-ı sübûta çıkmış ve (Bokrât)ın hazâkati, kemâlât-ı 'ilmiyesi, hamîyyet-şî'âr olması nâmını ilâ ahîr'ül-eyyâm mütedâ'ir-i elsin'e-i şûkrân eylemiştir.

Zamânında tâ'ûn-ı 'illet-i müdhişesi etrâfı sardığı vakit (Tesusâlus) ve (Drâkun) nâmlariyle iki evlâdını ve (Polip)' nâmiyle dâmâdını o 'illet-i müdhişenin istîlâ eylediği şehir halkının imdâdına göndermiş ve kendisi de o zamânlar 'illet ve hayme-i [6] mezkûrenin gâyet şiddetle hükmünü icrâ eylediği Atina şehrine müsâ'at eylemiş, hattâ vardığı memleketin bir tarafında harman gibi otların ateş edilmesiyle işin önünü almış olduğu sicillât-ı tıbbiyede muharrerdir.

Şeyh'ül-etibbâ Makedonya Prensi (Perdikas****)ı hastalığından nasıl kurtardığını burada beyâna hâcet yoktur. Ve'l-hâsıl şeyh-i mezbûrun ahlâkının sâfiyeti, san'atında mûmtâz olması, vermiş olduğu vesâyâ-yı tıbbiyesi ile hakikaten 'asrının terakkîyât-ı tıbbiyesine fevk-al-hadd hizmet eylemiştir.

Şeyh'ül-etibbâ Bokrât'tan yüz sene sonra (Diyokles Dikarist****) zuhûr edip Bokrât'ın kitâbları ile mübâhesât-ı tıbbiye'ye hayli den hayli sarf-ı efkâr ederek ondan sonra fenn-i celîl-i tıb 'ulûm ve ma'ârifin hey'et-i mecmû'asıyla Bergama ve İskenderiye'ye hatve-endâz sirâyet olmuş ondan sonra bir hayli zamânlar buralarda tâlibân-ı 'ilm-i tıb pâydâr olmuştur. Hele İskenderiye medâris-i tıbbiye ve müzehâneleri arzû-yı terakkî ile gelenleri istedikleri gibi iknâ' eylemekte ve Aristôt gibi üstâd-ı kâmilin şâ-kirdânı burada terakkîyât-ı tıbbiye'yi yeniden yeniye ilerletmekte idiler. Hattâ medâris-i tıbbiye İskenderiye'de yetişmiş nice kümmelin ve efâzî-i etibbâ mecâmi'-i tıbbiye-i Bokrâtiyyeye şerhler yazmışlardır.

Fakat sonraları Romalılar'ın muhâcemâtiyle terakkîyât-ı tıbbiye-i mezkûre [7] tevakkuf eylemiş ve ancak İskenderiye medâris-i tıbbiyesinden yetişmiş olan hazzâk-ı etibbâdan ba'zıları vesâtiyle tabâbet Romalılar'ın nezdine gelmiş ise de eski ri'âyetini hıfz edememiştir. Bergama'da ise pek çok etibbâ ve kümmelin yetişerek hele cümlesine bedel meşhûr (Câlinos****) hekim (131) târih-i milâdiyesinden sonra zuhûr eylemiştir.

Câlinos'un fesâhat ve belâgati, talâkat-ı lisânî, sūr'at-i intikal ve zekâsı ve fenn-i celîl-i tıbdaki mehâbet ve hazâkat-i tâmı 'asrında herkesi kendisine celb eylemiş ve 'umûm nâs dersine koşarak pek çok şâkirdân-ı tıb yetiştirmiştir.

* Hipokrates (MÖ.460-MÖ.370), tıbbın babası olarak da anılan, hastahkları teşhis ve tedavideki anlayışı modern tıbbın doğuşuna kadar etkisini sürdüren İstanköy (Kos Adası) doğumlu Yunan hekim. [Hn.]

** Eski Yunan'daki tıp ve sağlık tanrısı Asclepius'a izafetle mistik tedavi metodlarının benimsendiği "asklepiyon"lardaki rahiplere verilen ad. [Hn.]

*** Şeyh'ül-etibbâ (Bokrât) târih-i milâddan (460) sene akdem İstanköy'de revellüd eylemiş ve kendisi Neslâ asklepiyâd 'â'ile-i tıbbiyesine mensûb bulunmuştur. İşte askülâbiden beri tabâbet bu sülâleye münhasır olup öteden beri abâ ve ecdâddan evlâda ve ahfâda intikal etmekte bulunmuş idi.

**** Sokrates (MÖ.469-MÖ.399), Yunan filozof. [Hn.]

***** Platon (MÖ.427-MÖ.347), Sokrates'in öğrencisi ve meşhur "Akademi" adlı felsefe okulunun kurucusu Yunan filozof. [Hn.]

***** Aristoteles (MÖ.384-MÖ.322), İslam Dûnyası'nda "muallim-i evvel" olarak da anılan Platon'un öğrencisi Yunan filozof. [Hn.]

***** Veba [Hn.]

***** Hipokrates'in kendisi gibi hekim olan iki oğlu Thessalus ve Draco ile damadı hekim Polybus. [Hn.]

***** Makedonya Kralı Perdikkas (MÖ.448-MÖ.413). [Hn.]

***** İkinci Hipokrat olarak da anılan ve Hipokrat Okulu'nun tıp metinlerini ilk kez biraraya getirdiği düşünülen hekim Carystuslu Diocles (MÖ.4. yüzyıl). [Hn.]

***** Galen (130-200), anatomi ve fizyolojide geliştirdiği tıp nazariyatı ile modern tıbbın doğuşuna kadar asırlarca etkisini sürdüren meşhur Bergamalı Yunan hekim. [Hn.] devamı →

EK 1: *devamı.*

Câlinos terakkiyât-ı tıbbiye en ziyâde hizmet edenlerdendir. Hattâ müşâhürüleyh yetmiş sene zarfında (500) cildden ziyâde kütüb ve risâle-i tıbbiye kaleme almış olduğu târih-i tıbbâ mukayyedir. Câlînos'un kazanmış olduğu şöhet ba'de'l-vefât ziyâdesiyle artmıştır.

Şeyh'ül-etibbâ (Bokrât)ın ve mu'allim-i evvel şöhetleriyle meşhûr olan (Aristôtun) kitâblarıyla akvâl-i hakîmânelerini tamâmiyle nakl eyleyen ve bir çok mebâhisi şerh ve izâh eden Câlînos'tur. Câlînos'tan sonra tabâbet yine tevakkufa uğramış binâen'aleyh terakkiyâtın geri kalmıştır. Ancak Kısra ve Horasan'a geçmiş ve Nişâbur'da medâris-i tıbbiye açılarak artık Bergama medâris-i tıbbiyesi hâsîlâtını şimdi Nişâbur'a vermeğe başlamış idi.

Bundan sonra medâris-i tıbbiye Bağdad'da nakl edilerek Nişâbur [8] etibbâsı vesâtat-ı 'îmiyeleleriyle Bağdad medâris-i tıbbiyesi ve serîyât-ı tıbbiyeleri küşâd olunmuş terakkiyât-ı tıbbiye artık Bağdad'da yüz göstermiştir. Tabâbet-i kadîme-i Yunâniye Arab lîsânına intikal ederek (Râzî^{xxi}), ('Abbâs^{xxii}) ve hele (İbn Sînâ^{xxiii}) tabâbet-i kadîme ve bâhusûs Câlînos hekimin asâr-ı kalemiyesini tamâmen lîsân-ı Arab üzerine yazmış ve hele Kanûn^{xxiv} nâm kitâbı Câlînos hekimin asâr-ı kalemiyesi icmâlidir. İbn Sînâ'nın vefâtından sonra İspanya'da kitâbları intişâr eylemiş ve hele Kanûn nâm kitâbı düstûr'ül-'amel olmuştur.

İspanya'da Kurtuba medâris-i tıbbiyesi dahi yetiştirmiş olduğu etibbâ-i hazâkat-nümâ vâsıtasiyle terakkiyât-ı tıbbiye ilerletmiştir.

Tabâbet-i kadîme kisve-i Arabî iktisâ eylemiş olduğu ve tamâmen Câlînos hekimin makalât-ı tıbbiyesini câmi' bulunduğu hâlde on üçüncü ve on dördüncü 'asr-ı milâdîde Avrupa memâlik ve bûldânına nakl olunmuş, lâkin birden bire kesb-i terakki eylememiş idi. Hele on beşinci 'asr-ı milâdîde fenn-i tıbbâ't (Gutenberg^{xxv}) tarafından keşf olunmuş ve şimşir üzerine hall eylemek san'atı da meydâna çıkmış olmağa 'ulûm ve fûnûn Avrupa'da yeniden canlanmış [9] ve bu aralık terakkiyât-ı tıbbiye yine başlamıştır. Çok meherye etibbâ yetişmiş ve Avrupa'da medâris-i tıbbiye çoğalmıştır. Câlînos ve İbn Sînâ muktadâ-yı etibbâ olmalarından nâşi bu medâris-i tıbbiye de onların kurdukları usûl mer'î olup bi-z-zât etibbâ-yı cedîdenin müşahedât-ı fenniyesine daha kulak asılıyor idi. Hele 'asr-ı mezkûrede hattâ fenn-i cerrâhi hiç terakki edememiş olmağa sülûkçü, berber ve kırıkçılar o zamânlarda medâris-i tıbbiye ve cerrâhiye ile istirkab ederler idi.

Hele bu 'asırda Paris etibbâsından (Jak de Pare^{xxvi}) nâm doktorun keşf eylemiş olduğu 'illet-i efrenciye müşahedâtı o zamân etibbâsının nazar-ı dikkatlerini celb eylemiştir.

Hâsıl-ı kelâm on beşinci 'asrın etibbâsı gerçi tabâbetin terakkiyâtına bi-l-fi'il hizmet edememiş oldukları hâlde çok kitâb okudukları gibi bir hayli kitâb dahi kaleme almışlar lâkin terakkiyât-ı tıbbiyeden bir şey yapamamışlardır. Ancak on altıncı 'asrın yetiştirdiği hazzâk etibbânın pederleri ve onların kuvve-i muharrikeleri olmak şerefini kazanmışlardır.

Şems-i tâbân-ı tabâbet on beşinci 'asırda leme'âna başlamış olup gerçi tamâmen tulû' ile envârını henüz kâmilene neşr edememiş ise de geceden kurtulmuş fecr ve şafak vakti olmuş olmağa istikbâl için eşî'a-yı zerrînini o zamânlar hâzırlamıştır.

[10] On altıncı 'asra gelince o 'asrın üdebâsı 'asr-ı sâbîki takdîr etmeleri sâyesinde efkâr-i cedîde-i tıbbiye zâhir olmuş. İtalya'da na'aş-ı beşerî teşrîh etmeğe başlanmış, Fransa medrese-i tıbbiyesinde de o zamânlar (Jak Dübua^{xxvii}) fenn-i teşrîh-i beşerî mu'allimi nasb olunmuş, bununla beraber fisyoloji 'ilmi ihdâs olunmuş ve bir dereceye kadar vezâ'if-i hayâtîye hakkında müşahedât-ı fenniye girişilmiş idi. Fakat 'ilm-el-emrâz hâlâ uykuda ve geçen 'asrındaki hâlinde iken dokuzuncu (Şarî)ın^{xxviii} tabîbi fenn-i cerrâhi üzerine terakkiye girişmiş ve çok şeylere nâ'il olmuştur. İşbu on altıncı 'asrın üdebâ ve etibbâsı arasında ba'zı meşâhîr-i etibbâ efkâr-ı kudemâyı nihâyet derecede ta'assub ile tutup "tabâbetin kemâliyle icrâsına kimyâ-gerîlik, münecimlik, fenn-i kehânet gibi 'ulûm-ı hafîye lâzımdır!" deyu hayli mübâhesede bulunarak iki takım efkâr ve mütâlâ'ât-ı tıbbiye telâtüm-i deryâ gibi birbirine çarparak mesâ'il-i fenniye karışıkça karışmış ve hattâ o efkâr-ı kadîmeye kapılmış ve âb-ı hayât keşf eylediği da'vâsında da bulunan (Paraklis^{xxix}) 1544 senesinde 50 yaşında olduğu hâlde 'azim-i dâr-ı beka eylemiştir. Bu gibi mübâhesât ve zanniyâtın hilâf-ı hakikat olduğu bilinmiştir. Bu zâtı târih-i tıbbî sûret-i mufassalada yazmıştır.

On altıncı 'asr ber-vech-i muharrer şûriş-i gavgâ ile geçmiş ve on yedinci 'asrın hulûlüyle 'ilm-i teşrîh-i beşerî ve fisyoloji [11] terakkiyâta girmiş hattâ bu 'asırda "Giyum^{xxx} Harvey^{xxxi}" nâm zât deverân-ı demmi keşf eylemiştir. Ondan akdem deverân-ı demm hakkında Câlînos'un yazdığı ma'lûmâtın başka hakiki ma'lûmât yok idi.^{xxxii} Bunların tafsîlâtını târih-i tıbbî mütâlâ'asına terk ederek aradığımız terakkiyât-ı tıbbiyenin sûret-i husûlüne gelelim:

'ilm-i teşrîh-i beşerî bu 'asırda hayli terakki eylemiş olduğu gibi Avrupa medâris-i tıbbiyesinde ve husûsan Londra'da (Sidenham^{xxxiii}) terakkiyât-ı tıbbiye hakkında zamânın Bokrât'ı 'add edilmiş ve onun tuttuğu usûl üzerine Almanya'da, Paris'te ve İtalya'da terakkiyât-ı tıbbiye yüz göstermiştir.

^{xxi} Ebû Bekir Muhammed bin Zekeriyâ er-Râzî (865-925), Batı'da Rhazes adıyla bilinen, el-Hâvî adlı tıp külliyyatının yazarı müslüman kimyacı, hekim ve filozof. [Hn.]

^{xxii} Ali bin Abbas el-Mecûsî Mesudî (Ö.982-994), Batı'da Haly Abbas olarak bilinen müslüman fizikçi ve hekim. [Hn.]

^{xxiii} İbn Sînâ târih-i milâdın (980) senesinde Horasan'da Kamanten? ( ) nâm mahalde 'âlem-i vücûda gelmiş bir 'akl-ı mücessem olduğu hâlde tahsîl-i tabâbete başlamış (19) yaşında iken tekmil-i nesh eylemiş yüzlerce kitâblar kaleme almış ve (56) yaşında dâr-ı ahrete intikal eylemiştir.

^{xxiv} El-Kanun fi't-Tıbb adlı meşhur eseri. [Hn.]

^{xxv} Johannes Gutenberg (1398-1468), 1447 yılında hareketli parçalar ile yazı baskısını Avrupa'da başlatan ve modern matbaacılığın kurucusu kabul edilen kayumcu, matbaacı ve yayıncı. [Hn.]

^{xxvi} Modern cerrahinin kurucusu kabul edilen Fransız cerrah Ambroise Paré (1509/10-1590) olmalı. [Hn.]

^{xxvii} Jacques Dubois (1478-1555), Jacobus Sylvius adıyla da bilinen Fransız anatomist. [Hn.]

^{xxviii} Fransa Kralı IX.Charles (1550-1574). [Hn.]

^{xxix} Asıl adı Phillîpus Theophratus Bombastus von Hohenheim (1493-1541) olmakla birlikte meşhur hekim Aulus Cornelius Celsus'a (MÖ.25-MS.50) nisbetle Paracelsus adını kullanan, bir nevi kimyasal ilaçlarla tedavi demek olan iatrokimya akımını canlandıran İsviçreli simyacı ve hekim. [Hn.]

^{xxx} William Harvey (1578-1657), anatomi çalışmalarıyla ünlü İngiliz hekim. [Hn.]

^{xxxi} Giyum Harvey târih-i milâdın 1570 senesinde doğmuş ve 1658 senesinde (80) yaşında olduğu hâlde 'azim-i dâr-ı beka eylemiştir.

^{xxxii} Bu yalnızca büyük kan dolaşımı için doğrudur. Küçük kan dolaşımı ise ilk kez 13. yüzyılda yaşamış hekim İbn Nefis tarafından keşfedilmiş, fakat bu bilgi İbn Nefis'e ait "İbn Sînâ'nın Anatomi Kitâbına Şerh" adıyla kaleme aldığı eser ortaya çıkana kadar karanlıkta kalmıştır. İbn Nefis'in adı geçen eseri 1924 yılında Prusya Devlet Kütüphanesi'nde Arap tip tarihi hakkında araştırmalar yapan Mısırlı bir araştırmacı tarafından bulunmuş ve yaygın inanışın aksine küçük kan dolaşımının Michael Servetus'tan (6.1553) üç asır önce keşfedilmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Meyerhof Max. Ibn An-Nafis (XIIIth Cent.) and his theory of the lesser circulation. Isis 1935; 23 (1): 100-120. [Hn.]

^{xxxiii} Thomas Sydenham (1624-1689), İngiliz Hipokrat da denilen modern tıbbâ önemli katkıları olan İngiliz hekim. [Hn.]

EK 1: devamı.

Artık on yedinci ‘asır içinde terakkîyât-ı tıbbiyenin şâmil olduğu hayli şeylere dest-res olunmuştur. On sekizinci ‘asırda ise Avrupa medâris-i tıbbiyesinde işbu terakkîyât-ı ilâ edilmiş ve bu husûsta (Boharav) ile (Hoffmann)^{xxxiv} Bey çok hidemât-ı nâfirâda bulunmuşlardır.

[12] Bu zâtın asâr-ı kalemiyesi pek çoktur. Hele beş cild üzerine “Ma’lûmât-ı tıbbiye” nâmîyle yazdığı kitâbları fisyoloji, ‘ilm-el-emrâz, hıfz-üs-sihha, fenn-i tedâvî ve sâ’ireyi müştemildir. Bu zât dahi ‘âdetâ zamânının Bokrât’ı olup gitmiştir.

[13] Hoffmann^{xxxv} pek çok kitâb-ı mütennevvi’â kaleme almış hattâ hıfz-üs-sihha, fisyoloji, fenn-i cerrâhi, fenn-i tedâvî ve serîrîyât haklarında on bir cild ve gâyet büyük kitâblar yazmış hattâ Hoffmann’ın en sonra yazdığı kitâb altmış yaşında iken başlamış 80 yaşında iken tekâmil eylemiş ve bu sonraki kitâbı tabâbetin pek çok mesâ’il-i mu’tenâ-bahâsını hall ve izâh etmiştir. Tabâbette bir meslek sâhibi olmuştur. Hoffmann Almanya etıbbâsının birinci takımı sırasında bulunmuş ve onun şân u şöhreti kuvve-i zekâ ve kalemi cihânı tutmuş netice-i kelâm bu iki zâtın yazdıkları asâr-ı kalemiye ve kütüb-i ‘adîde ve mütennevvi’â terakkîyât-ı tıbbiye bâ’is olmuştur.

Meşhûr Haller^{xxxvi} müşârunileyhin dersinde hâzır bulunmuş ve onun idâresinde iken doktorluk iktisâb ile ‘ulûm-ı ‘âliye-i sâ’irede yed-i tûlâ sâhibi olduktan sonra müte-‘addid kitâblar kaleme almıştır.

Haller’in yazdığı kitâbların arasında kütüb-i tıbbiyeden başka târîh ve menâkıb-ı hükemâ ve ‘ulûm-ı ri’yâziyeye dâ’ir olanları dahi mevcûd bulunmağla bu zât ‘asrının meşâhîr-i etıbbâ ve üdebâsından olmuştur. Mu’âsırı olarak meşâhîr-i etıbbâdan (İstha^{xxxvii}) vardır. Bunun da kimyâ ve tıbbâ dâ’ir üç yüz kadar cild kitâbı vardır.

On sekizinci ‘asrın sonunda “Bordo”^{xxxviii} ile “Bartez”^{xxxix} [14] gelmiştir. On yedinci ‘asrın açmış olduğu tarîk-i terakkî on sekizinci ‘asırda devâm eylemiş ve ziyâ-desiyle terakkîyâta ermiştir. ‘İlm-i teşrîh ve fisyoloji-beşerî çok terakkî ederek meşhûr (Lavuziye^{xl})nin keşfiyât-ı ‘ilmiyesi dahi pek çok mesâ’il-i mu’tenâ-bahâyı hall etmiştir.

İşte bahsinde bulunduğumuz on sekizinci ‘asrın meşâhîr-i etıbbâsından (Morgani^{xli}) vardır. Bu zât (90) yaşına kadar kemâl-i ‘afiyetle mu’ammer olmuş ve teşrîh-i maraz nâm fennin esâsını atmış ve bunun üzerine müte-‘addid kitâblar kaleme almıştır.

(Morgani)nin asâr-ı kalemiyesi on dokuzuncu ‘asrın meşâhîr-i etıbbâsından (Bişa^{xlii}), (Laenek) ve (Firhof)un^{xliii} yetişmelerini müstelzim olmuştur.

On sekizinci ‘asır meşâhîr-i etıbbâsından Fransa’dan başka İngiltere, İtalya ve Almanya etıbbâ-yı meşhûresinin birer birer tafsilât-ı ahvâline girişmeyerek bu bâbda sözü kısa keselim.

Şu kadar ihtâr edelim ki on sekizinci ‘asır tabâbetin terakkîyât-ı tıbbiyesinin nihâyeti (kar^{xliv}) ve (telkîh) mes’eleleridir.

İşte meşhûr (Cenner^{xlv}) (1823) senesinde (63) yaşında [15] terk-i hayât eylemiş ise de aşısı hakkında asâr-ı ‘adîde-i kalemiyesini yâdigâr-ı nâmî olarak ahfâd-ı beşere tuhfeye ve ihdâ eylemiştir. On dokuzuncu ‘asırda terakkîyât-ı tıbbiye görmek şerefi pek büyüktür.

İşte (1800) senesinde meşhûr (Bişa)nın asâr-ı kalemiyesi meydân-ı intişâre çıkmış ve tabâbeti kökünden sarsmış ve kendisi gerçik çok mu’asır olmamış ise de açmış olduğu tarîk-i terakkî usûlü Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya’da hattâ İspanya’da takdîr olunarak tabâbetin her bir şu’besi onun te’sirlerini görmüştür.

Bruse^{xlvi} nâm zât Paris’in tıbbî dâr-ül-fünûnu ‘İlm-i emrâz-ı ‘umûmiye dersini te’sîs eylemiş ve 1832 senesinde Paris’i harâb eden kolera ‘illeti esnâsında kendi usûl-i tedâvîsi olan kan almak ka’idesini kolera ‘illetinde de tecrübe eylemiş, fakat ‘aksi sûretle bu ‘illette kan almak zararını görmüştür. Hattâ kendi ‘aziz ve muhterem ahîb-bâsından (Kazimir Periyer^{xlvii}) bu yolda zâyîc eylemiş idi.

Bu ‘asrın etıbbâ-yı hâzikasından (Rene Teofil Hiyasint [16] Laenek^{xlviii}) nâm zât ‘âlem-i tabâbette pek çok hizmet eylemiş ve ahlâfına tarîk-i tahsil-i tabâbet ve teşhîs-i maraz husûsunda muktedâye olmuş olduğu sicillât-ı tıbbiye mukayyeddîr. Laenek^{xlviii} isgâ usûlünü ihtirâ eylemiştir.

^{xxxiv} Boharav 1668 de bir çobanın sulbünden dünyâya gelmiş çoban bunu kiliseye vakf eylemiş, bu zât büyüyerek ma’lûmât-ı ibtidâ’îyesini bu meslek üzerine iktisâb edip Keldânî ve ‘İbrânî lisanlarını tahsil ile târîh-i ‘umûmî ve felâsife ve ‘ulûm-ı ri’yâziyede yed-i tûlâ sâhibi olmuş, pederi vefâtından sonra vesâ’it-i ma’îşeti sırasında ‘ulûm-ı ri’yâziyeye hâceliği tarîkına sülûk eylemiş ve (Leiden) şehri kütübhanesi hâfız-ı kütübü olmuş (22) yaşında sonra tabâbet tahsilini arzû edip oraya gitmiştir. Rivâyet olunur ki tabâbet tahsilî arzûsu fâhızında açılmış ve yedi sene kapanmamış olan bir karhadan ileri gelmiştir. 1693 senesinde doktor olmuş ve 1701 senesinde ders başlanmış ve (Leiden) şehrinde şöhrati artmış herkes dersini istimâ eylemeğe koşmuş ve (Boharav, Sidenham) gibi nikrîs ‘illetine mübtelâ bulunmuş ve hattâ bir def’a ‘illet-i mezkûrenin şiddeti artmağla ziyâ’ından herkes korkmuş iken kurtulmuş olmasından nâşî şehriyânı yapmış ve derslere devâm ederek şöhrati âfâka yayılmıştır. Bu zât o kadar şöhrat bulmuş ki Çin tüccârlarından bir zât Boharav için bir mektûb yazar lâkin müşârunileyhin nerede olduğunu bilemediğinden mûmâileyhe tüccâr mektûbun üzerine “Avrupa’da Boharav” deyu yazmış göndermiş fakat mektûb gelip kendisine vâsil olmuştur. Boharav kimyâ ve ‘İlm-i nebâtâtta yed-i tûlâ sâhibi olup servet ü sâmâna mâlik ve 1737 senesinde vefât eylemiştir. (Boharav)ın vefâtından sekiz sene akdem ya’ni 1660 (Hoffmann) tevellüd eylemiş ve çocukluğunda yetim kalmış fakir olup pederinden müntakıl olan birkaç parça emlâki de muhterik olduğundan ve zarûretle (Yenâ) nâm mahallde tabâbet tahsiline başlamış ve 1681 senesinde doktor olmuş ve seyâhate çıkıp Londra ve Belçika’ya gitmiş, o esnâda (Hal) şehrinde dâr-ül-fünûn te’sîs kılındığından şehir-i mezkûr ise bu zâtın maskat-ı re’sî bulunduğuna mebnî bu medrese-i tıbbiye tabâbet mu’allimliği ile onu ta’yîn etmişler ve medrese-i mezkûre için lüzümü görünen sâ’ir mu’allimlerin intihâbını da buna terk eylemişlerdir. (Herman Boerhaave (1668-1738), Hollandalı hekim. Hn.)

^{xxxv} Friedrich Hoffmann (1660-1742), Alman kimyacı ve hekim. [Hn.]

^{xxxvi} Albrecht von Haller (1708-1777), fisyoloji alanında önemli çalışmaları olan İsviçreli hekim ve edip. [Hn.]

^{xxxvii} Georg Ernst Stahl (1659-1734), Alman kimyacı ve hekim. [Hn.]

^{xxxviii} Bordo 1722 senesinde tevellüd eylemiş 1744 senesinde doktor olmuş fenn-i tabâbet hakkında asâr-ı kalemiyesiyle şöhrati âfâki tutmuştur. [Théophile de Bordeu (1722-1776), Fransız hekim. Hn.]

^{xxxix} Bartez 1734 senesinde tevellüd eylemiş, yirmi yaşında iken doktor olmuş ve tabâbet-i askeriyede bulunarak birinci Napolyon’a [Napolyon Bonapart (1769-1821). Hn.] tabîb-i mahsûs ta’yîn edilip pek çok kitâblar kaleme almış olduğu hâlde 1808 senesinde dâr-ı bekaya irihâl eylemiştir. [Paul Joseph Barthez (1734-1806), Fransız hekim ve ansiklopedist. Hn.]

^{xl} Antoine Lavoisier (1743-1794), Fransız kimyacı. [Hn.]

^{xli} Giovanni Battista Morgagni (1682-1771), anatomo-patoloji alanında çalışmaları ve birçok keşfi olan İtalyan hekim. [Hn.]

^{xlii} Marie François Xavier Bichat (1771-1802), Fransız anatomo-patolog. [Hn.]

^{xliii} Rudolf Virchow (1821-1902), patoloji başta olmak üzere bilime pek çok alanda katkıları olan Alman hekim. [Hn.]

^{xliv} Edward Jenner (1749-1823), çiçek hastalığına karşı aşı geliştiren Royal Society üyesi İngiliz hekim. [Hn.]

^{xlv} Bruse 1772 senesinde tevellüd eylemiş (20) yaşında doktor olmuş 1830 senesinde dâr-ül-fünûn-ı tıbbiye hâceliği ta’yîn kılınmış idi, 1838 senesinde vefât eylemiştir. [François-Joseph-Victor Broussais (1772-1838). Hn.]

^{xlvi} Casimir Pierre Périer (1777-1832), Fransız banker ve politikacı. [Hn.]

^{xlvii} René-Théophile-Marie-Hyacinthe Laennec (1781-1826), steteskobun mucidi Fransız hekim. [Hn.]

^{xlviii} Laenek nâm zât 1781 senesinde tevellüd eylemiş 1804 senesinde doktor olmuş 1825 senesinde sill-ür-ri’e ‘illetinden fevt olmuş ve sill-ür-ri’e ‘illeti hakkında çok mütâlâat ve meşâğil-i kesresi vâki’ olmuş idi.

EK 1: *devamı*.

Kalb ve rî'eyi dinlemek ve buralarda işitilen harekât-ı muhtelife âsârı olan esvâtî hâlât-ı tetabbu'îyesiyle mukayese ederek ondan ahkâm istihrâc etmek üzere terakkî-yât-ı tıbbiye yeniden yol açmıştır. Ve hattâ isteteskob denilen aleti ihtirâc ile bunlara dâ'ir kitâblar kaleme almış ve bu zâtın keşfine muvaffak olduğu usûl-i 'umûm Avrupa'da kabul olunmuş hele (Sidenham)ın başlamış olduğu terakkîyât-ı tıbbiye (Laenek) kemâlîne erdirmiştir. Avrupa serîrîyât-ı tıbbiye ve cerrâhiyesi kat-ender-kat mazhar-ı terakkîyât olarak artık kemâlât yüz göstermeğe başlamıştır.

İşbu on dokuzuncu 'asırda nazariyât-ı hüceyriye ve nazariyât-ı tufeyliye zâhir olmuş ve bu iki mes'ele-i tıbbiye bugün hüküm sürmekte bulunmuştur.

Bunun birincisi Firhof'a ikincisi mu'allim-i meşhûr Pastör'e^{six} 'â'iddir.

Ensicenin böyle gayet ufak ve hüceyrât nâmiyle benâm olan [17] eczâ-i 'uzviyeden mürekkeb olduğunu Firhof irâ'e ve beyân eylemiştir. Hüceyrâtın tevellüd eder, vefât eder, ta'ayyûş eder, mesâ'il-i mu'tenâ-bahâsını hurdebîn vâsıtasıyla hall ve îzâh eylemiş, binâ'en'aleyh hüceyrâta mahsûs teşrih ve fisiyoloji olduğu anlaşılmiş ve bu nisbette ahkâm-ı emrâz hüceyrât bulunduğu teslim olunmuştur.

Artık Bişâ'nın göz ile görünen ensicenin arasındaki münâsebet ve ta'allukatı mütâla'ası hurdebîn ile tedkik kılınarak göz ile görünmeyip de ancak âlât-ı mu'azzama vâsıtasıyla tahsîl ve dakayık-ı ahvâlîne kesb u vukûf edilmeğe başlamıştır.

Zûl-hayâtın bedeninde olan a'zâsı hüceyrâtın birbiri yanına ictimâ'ından husûle gelmede bulunmuş ve hüceyrât-ı kadîme giderek yerine yenisi gelmekte gerek te'cezzü' ve gerek tezerrûr tarifleriyle hüceyrâtın tekâsür eylemekte oldukları tebeyyün ve'l-hâsıl gayr-ı mer'î 'avâlim-i hüceyrât keşf olunmuştur. Bugün mikroskob ensice-i bedeniyeyi kazarak taharriyâtta olup eslâf-ı kirâmımızın enzâr-ı hüküm-şinâsilerinden kaçmış olan çok şeylerin vücûdu ve nice nice zulmette kalmış olan mesâ'il-i mu'tenâ-bahânın hall u rûşen kılındığı, düşülmesi me'mûl olan hatîttan rehâyâb olmasını, işte bu nazariyât-ı hüceyrât ile hâsıl olmuştur.

Bu keşfiyât-ı cedideden 'ilm-i teşrih-i ensice-i tabî'iye ve maraziye tevellüd eylemiştir. Bundan sonra bulunduğu günlerde ümidlerimizin tamamı [18] yeni bir meslek-i 'ilmîye mün'atîf olup bu ise bütün mesâ'il-i 'azîmeyi geride bırakan tufeylât-ı hayvâniye mes'elesinin keşf olunmasıdır. Ba'zı etibbâ te'sis eylemiş oldukları ma'clûmât-ı müktesebelerinin esâsıyla münhedim olacağını derk ile kabulden istinkâf eylemiş ve 'âdetâ 'adem-i kabul ile mu'arızı bulunmuş idiye de yavaş yavaş istinâd-gâhları yıkılmakta ve ta'mîr-i mesâ'il-i cedîde-i tıbbiye ve tabî'iyyeye meyl ve rızâ göstermekte oldukları cihetle rekabet ve husûmetten ellerini çekmekte ve mikroskob başında taharriyâta girişmekte bulunmuşlardır. Bu keşfiyât-ı cedîde dediğim mikroblar Mösyo Pastör tarafından meydân-ı intişâre konulmuştur. (Harvey)in kitâbları 'asrında nasıl binâ-yı 'ilm-i tıbbî tedcîd eylemiş idiye tufeylât-ı hayvâniyeden bâhis olan kitâblarda öylece tedcîd-i binâ-yı tabâbet eylemiştir.

Tufeyliyât mes'ele-i mu'tenâ-bahâsı gerçi tabâbet-i kadîmede bile mevcûd ya'nî soğulcanlar ve insânın bedeni üzerinde yaşayan kehelere tufeylâtın oldukları cihetle herkes bilir idi lakin uyuz böceğini bilemediklerinden etibbâ-yı sâliye uyuz 'illetini kan fesâdından neş'et etmiş bir şey zann ederek yıllarca onun tedâvisiyle meşgûl bulunurlar idi. Ancak (Galez) ve (Hardy⁹) nâm zâtlar uyuz böceğini keşf eylemişler iken bugün yalnız sarkopet bulunmuş değil belki iki sâ'at zarfında ondan istihlâs çâresi dahi bulunmuştur.

[19] Tufeylât yalnız bizim cildimiz üzere bulunmayıp a'zâmızın derûnunda kanımızın içinde dahi bulunduğu trişnoz ve tenyaların envâ'ıyla müsebbettir.

Hele zamânımızda pek çok emrâz-ı intânîye ve müstevliye ve sârîyenin bâ'is-i zuhûr-ı sirâyeti tufeylât-ı hayvâniye olduğu bilinmiştir. Bir takım tufeylât-ı hayvâniye mikroplarının ensicenin içinde mütehammir olan mâyi'âtta hamîrelerin gördükleri gibi iş görmekte oldukları zâhir olmuştur.

1839 târihinde (Kaynar Lakur¹⁰) tarafından hamîrelerin e'câm-ı 'uzviyeden olduğu keşf u 'ıyân edilmiş iken mu'arızlarına galebe çalamamış idi 1851'de (Daven¹¹) ve (Rayer¹²) şarbon 'illetinden fevt olmuş olan hayvânların kanlarında hurdebîn ile meşhûd-ı hayvânâtın vücûdunu keşf eylemişler iken efkâr ve keşfiyât-ı 'ilmiyelerini ta'mîm edememişler idi. Zirâ kûltür yapılamaz idi.

(Daven)in tilmîz-i hâs olan Mösyo Pastör bu iki sûrette de ya'nî mâyi'ât-ı mütehammiredeki ve şarbon hastalığından fevt olan hayvânların kanlarındaki tufeylâtı mikrob nâmiyle meydân-ı subûte çıkarmış ve onların vücûdlarını kûltür yaparak onun bulduğu mâyi'ede te'sirsiz olup ancak mikroblara te'sir eylediğini irâ'e ve isbât eylemiştir.

Artık şarbonun mücibi olan mikrob [20] olduğu ta'ayyûn eylemiştir. Bununla beraber nazariyât-ı mikrobye tabâbete girmiş bu zamâna kadar kanın bozulmasından ileri geldiği iddî'â olunan ve 'uzviyetin bünyevî bir hâlden neş'et eylediği kabul olunan nice nice hastalıkların mikroblardan ileri geldiği mes'ele kabul olunmuştur. Kolera ve 'illet-i silliyenin mikroblardan neş'et eden hastalıklar oldukları anlaşılmiş artık fenn-i cerrâhi, fenn-i vilâde ve hıfz-üs-siha şu keşfiyât-ı cedideden çok istifâde ederek (Lister¹³)in usûlü bu mes'ele üzerine kabul olunmuş, hummayât-ı nefsâ'iye ve tekabbul-ı demeviye görünmez olmuştur. Hele bu tufeylât-ı hayvâniyenin – mâtde-i mülakkahayı tahfîf etmekle – telkîh usûlüyle imhâsına muvaffak olunmağa başlanmiş ve gerçi fenn-i tedâvide daha burası kemâle ermemiş ise de 'ilmin şu hâl-i hâzırı bu derecelere kadar varmış ve terakkîyât-ı tıbbiye eslâfın ahlâfına yâdigâr-ı ihdâ eylemekte oldukları âsâr-ı kalemiyeleriyle hâsıl olagelmede bulunmağla 'aksi hâlde terakkîyâtın mahrûm kalmış olduğumuz meczûm bulunmuş olduğuna mebnî vücûd-ı hümâyûnları bulduğumuz 'asr-ı ma'ârif-hasr-ı şâhânelerinde 'umûm ehl-i 'ilm ve ma'ârif mahz-ı rahmet ve 'inâyet olan pâdişâh-ı muhterem ve şehinşâh-ı 'âli-himem velî-nî'met-i bî-minnetimiz Gâzî "Abdülme'cîd Hân" efendimiz hazretlerinin 'ömr ve şevket-hümâyûnlarını dünyâlar durdukça dâ'im eylesin sâye-i 'avâtîf-vâye-i hazret-i velî-ül-nî'miyelerinde Avrupa etibbâ-i hâzikasının keşfiyât-ı cedîde-i 'âliyesini öğrenmek [21] üzere mektebimizden neş'et eden nice nice doktorlardan her sene birkaç kişiyi lutfen göndererek orada keşfiyât-ı 'ilmiyeden hissedâr olmak ve 'avdetlerinde tahsil etmiş oldukları şey'i dâr-ül-fünûn-ı tıbbiye ve hastahânelerce meydân-ı istifâdeye vaz' etmek hakkında ibrâz buyurdıkları lutf ve 'âti'fetin derece-i takdîri muhayyel-ül-inkân bulunmuştur. Bu böyle ise de herkesin ma'clûmât-ı müktesebesini kendi hayâtıyla geçip gideceği ve tedris etmekle hemân dersinde bulunanlar müs'teffid olup sâ'ir nâs ondan intifâ' edemeyeceği tecevvüz buyurulmayaacağı ve memleketimizde terakkîyât-ı tıbbiyenin hâl-i hâzırını bilmek ancak kütüb-i mütenevvî'â ve

^{six} Louis Pasteur (1822-1895), kuduz aşısı gibi mikrobiyolojideki çalışmalarıyla ün kazanan Fransız bilim insanı. [Hn.]

¹ Jean Chrysanthe Galés (1783-1854), Fransız hekim. [Hn.]

¹¹ Alfred Louis Philippe Hardy (1811-1893), Fransız hekim. [Hn.]

¹² Charles Cagniard de la Tour (1777-1859), Alman fizyolog Theodor Schwann (1810-1882) ile birlikte küf oluşumunun fermentasyona yol açtığı gösteren Fransız mühendis. [Hn.]

¹³ Casimir Davaine (1812-1882), Şarbon hastalığı hakkında önemli çalışmaları olan Fransız mikrobiyolog. [Hn.]

¹⁴ Pierre Rayer (1793-1867), Fransız dermatolog. [Hn.]

¹⁵ Joseph Lister (1827-1912), özellikle ameliyat sonrası enfeksiyon riskini azaltmada antiseptisi uygulamasıyla bilinen İngiliz cerrah. [Hn.]

EK 1: devamı.

risâle-i mevkute ve sâ'ire ile kaleme almağa mütevakıf ve bunların sûret-i matlûbede deverân ve cereyânı ise Cem'iyet-i Tıbbiye-i 'Osmâniye'nin bir müstakim mihver-i farz olunmasıyla mümkündür. Bu cem'iyet-i 'ilmiyede sarf-ı mesâ'îye ikdâm olunmadıkça terakkiyât-ı tıbbiye vatandaşlarımızdan pek çoğu hakkında mestûr ve derûn-ı perde-i hafâda kalacaktır. Ya'ni terakkiyât-ı hâzıra-i tıbbiye Avrupa lîsân-ı 'ilmiyesinden lîsân-ı mâder-zâd-ı 'Osmâniye nakl olunarak bu yolda iltizâm-ı terakki olunması tabî'i ve bunun hâricinde Avrupa lîsânı üzere her gün yazılmakta olan resâ'il-i mevkute ve kütüb-ü mütenevvi'a-i 'ilmiye mündericâtı Cem'iyet-i Tıbbiye-i 'Osmâniye usûl ve nizâmına tevfikân taht-ı tasdik ve takdîrde bulunarak neşr olunması te'min-i maksada kâfi görünmekte olduğu, a'zâ-i kirâm hazeratının cümlesinin nezdinde musaddak [22] ise de şu vekayî-i tıbbiye ile terakkiyât-ı tıbbiye'nin kalem ile hâ'iz olduğu derece-i kemâle vâsıl olduğu ve daha beklenen terakkiyâtı dahi haber alınır alınmaz lîsânımıza nakl edilerek beyân ve iş'âr-ı lâzime-i hâlden bulunduğu ve efkâr-ı 'âcizânemin bu yola kani' ve mes'eleye yakinen kesb u vukûf eylemiş olduğum ma'lûm olmak üzere işbu mütâla'a-nâme-i 'âciziyî huzûr-ı Cem'iyet-i Tıbbiye-i 'Osmâniye'de 'arz ve beyâna müsâra'at eyledim.

Fi 24 Zîl-hicce sene 1308

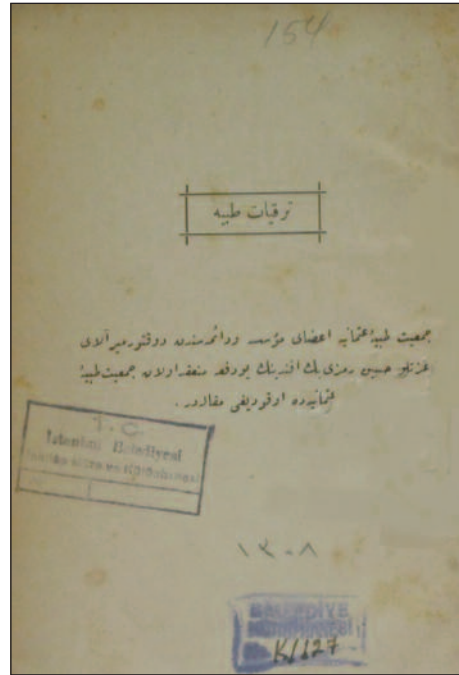
Fi 18 Temmûz sene 1307

Doktor Mîralay Hüseynin Remzi

sının tıp biliminde kayda değer bir gelişmeyi beraberinde getirdiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca, bu asırda henüz cerrahi muteber bir tıp dalı kabul edilmediğinden, hekimlerin bu konuya uzak durduğu, cerrahi ameliyenin sülûkçü, berber ve çıkıkçı gibi hekim olmayanlarca icra edildiği, bunun cerrahideki gelişmelerin ortaya çıkışını geciktirdiği belirtilmektedir.

XVI. asırda insan bedenlerinin anatomik olarak incelenmesi sayesinde anatomi alanında yeni bilgiler elde edildiği gibi fizyolojinin ortaya çıktığı, bu dönemde fikirleriyle bir takım karışıklıklara sebep olan Paracelsus'un (1493-1541), tıp bigisinin de münecimlik ve kehanet ilmi gibi belli bir zümreye mahsus gizli bir bilgi olması gerektiğini savunduğu, hatta ölümsüzlük iksirini keşfettiği yolunda iddiaları olduğu, fakat sonunda tüm bunların gerçeklikten uzak olduğunun anlaşıldığı nakledilmektedir.

Hüseynin Remzi Bey, her dönem için önemli keşif ve buluşlarla adlarını duyuran belli başlı bilim insanlarını saymaya devamla XVII. asırda William Harvey (1578-1657), Thomas Sydenham (1624-1689), Herman Boerhaave (1668-1738) ve Friedrich Hoffmann (1660-1742) başta olmak üzere devrin tıp gelişmelerine ve bunları sağlayan hekimlere temas etmektedir. Özellikle Boerhaave ve Hoffman hakkında hazırladığı dipnotlarda bu bilim insanlarının hayatları ve çalışmalarına dair ayrıntılı bilgi vermektedir. XVII ve XVIII. asırlardaki gelişmelerden bahsederken, makalenin başında tıbbın diğer tüm bilimlerle ilişkili, onlardan istifade eden bir hayat ilmi olduğuna dair ifadesini doğrulayan

RESİM 1: Terakkiyât-ı Tıbbiye Adlı Eserin İç Kapak Sayfası.

örnekler vermektedir. Bu bağlamda, Antoine Lavoisier (1743-1794) ve Ernst Stahl'ın (1659-1734) kimyadaki çalışmaları tıptaki gelişmelere faydalı olmuştur. Bu dönemde anatomi ve fizyoloji bilim dallarının Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya'da oldukça ilerlediğine dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte, XVIII. asır tıbbındaki son gelişmelerin başında, özellikle aşı ve perküsyon gibi değişik muayene usullerinin ortaya çıkışı olduğu ifade edilmektedir.

Rene Laennec (1781-1826) tarafından oskültasyon yönteminin geliştirilmesi, Edward Jenner'in (1749-1823) çiçek hastalığına karşı aşı hazırlaması

ve mikroskobun tıpta aktif olarak kullanılmasıyla mikroorganizmaların keşfi ve parazitoloji gibi yeni bilim dallarının kurulması XIX. asrın önde gelen gelişmelerindendir. Histoloji biliminin Rudolf Virchow (1821-1902) ve parazitoloji biliminin ise Louis Pasteur (1822-1895) sayesinde teşekkül ettiği beyan edilmektedir. Akabinde XIX. asır ortalarına kadar kısaca fermentasyona yol açan mikroorganizmalar ve uyuz böceği gibi mikrobiyoloji ve parazitolojideki keşiflere değinilmekte, bu keşifleri nazar-ı dikkate alan hekimlerin antisepsi konusunu gündeme getirerek cerrahide yeni bir dönemi başlattığı anlatılmaktadır.

Nihayet, içinde buldukları asırda Sultan Abdülmecid'in tıptaki gelişmeleri öğrenmek üzere her sene çok sayıda doktoru Avrupa'ya gönderdiği ve döndüklerinde kazanımlarını fakülte ve hastanelerde ortaya koymalarını sağladığı, bununla birlikte diğer insanların da bu ilimden faydalanabilmesi için Avrupa'daki tıp gelişmeleri hakkında kitap, risale ve yayın yapılması gerektiği, işte bu konuda Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye'nin aktif bir rol oynaması ve bu akımı destekleyerek koruması gerektiği, Avrupa dillerinde yazılan güncel tıp metinlerinin derhal ve hiç beklenmeksizin Osmanlı lisanına nakledilmesinin gerektiği vurgulanarak makale sonlandırılmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Kitapçığın basım yılı her ne kadar H.1308/M.1891 yılına işaret etse de, makalenin son kısmında Sultan Abdülmecid'e (saltanat yılları H.1255/M.1839-H.1277/M.1861) saltanatının daim olması şeklinde dua edilerek ondan saygı ile bahsedilmesi dikkate alındığında, bu makalenin yazıldığı sırada kendisinin devrin padişahı olduğu anlaşılmaktadır.⁶ Ayrıca, Cemiyet'in en önemli hedefinin Avrupa'da gelişen tıp bilgisini derhal risale, kitap ve diğer yayınlarla Osmanlı lisanına aktarmak olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu nedenle makalenin, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye'nin çekirdeğini oluşturan ilk öğrenci grubunun bir araya geldiği 1857 yılı ile Sultan Abdülmecid'in öldüğü 1861 yılları arasında bir tarihte hazırlanarak Cemiyet'in toplantılarından birinde okunduğu düşünülmektedir. Bu savı destekleyen bir diğer bulgu ise, 1885

yılında kuduz aşısını insanlarda başarıyla uygulayarak ününü tüm dünyaya duyuran Louis Pasteur'un bu keşfine hiç temas edilmeyerek, sadece mikroorganizmaların fermentasyonunu bulduğundan bahsedilmesidir. Pasteur fermentasyon ve alkol ile ilgili çalışmalarını 1857-1877 yılları arasında sürdürmüş, bu tarihten itibaren ilgisi şarbon başta olmak üzere mikroplar, mikrobiyolojik hastalıklar ve aşıya yönelmiştir. Bilindiği üzere, Pasteur'un 1885 yılındaki en büyük başarısının hemen akabinde 1886 yılında yazarın da dahil olduğu bir Osmanlı Heyeti Paris'e giderek kendisine bir Osmanlı nişanı ile 10000 Frank takdim etmiştir.⁷ Tüm bu bilgiler göz önüne alındığında, makalenin 1885 yılından önce, hatta 1857-1877 yılları arasında yazılmış ve okunmuş olduğu düşünülmektedir. Aksi takdirde, Hüseyin Remzi Bey gibi ömrü boyunca Pasteur'un çalışmalarını yakından takip eden, üstelik Pasteur Enstitüsü'ne giderek daha sonra bu gözlemlerini de yayınlayan bir bilim insanının bu konuyu atlaması ve makalede hiç bahsetmemesi mümkün görünmemektedir.

Hüseyin Remzi Bey makaleye tıp ilminin sadece bir tedavi sanatı olmadığı, diğer tüm ilim dallarıyla ilişkili bir hayat ilmi olduğu şeklinde bir girişle başlamaktadır. Makale içerisinde bu görüşü destekleyen somut örneklerin yeri geldikçe sıralandığı görülmektedir. Örnek olarak, Gutenberg'in matbaa tekniğini geliştirerek yaygınlaştırması bilginin daha kolayca ve geniş bir alanda erişebilir olmasını sağlamış, Stahl ve Lavoisier gibi kimyacıların keşifleri ilaç terkiplerini ve tedavi usullerini etkilemiş, mikroskobun icadı ile daha önce hiç bilinmeyen bir mikro-âlem görünür kılınmış, steteskobun icadı sayesinde yeni bir muayene usulü gündeme gelmiştir. Bununla birlikte, tıptaki gelişmelerin de silsile halinde olmak üzere biri birinin ortaya çıkışına yol açtığı konusunda da örnekler verilmektedir. Ceset üzerinde ayrıntılı incelemelerin yapılmaya başlanmasıyla anatominin geliştiği, bunun fizyolojinin doğuşunu sağladığı ya da mikroorganizmaların keşfiyle birlikte mikrobiyoloji ve parazitolojinin kurulduğu, mikrobik hastalıklar hakkında doğru bilgiye ulaşılmalarının özellikle cerrahi işlemlerde antisepsi uygulamalarını doğurduğu bu bağlamda nakledilmektedir.

Yazar makalenin girişinde ayrıca her devirdeki gelişmenin o devrin akli filizlenmesini yansıttığını bildirmektedir. Her ne kadar, yazarın konuyu henüz o devir için pek üzerinde durulmayan bilim-toplum ve bilimsel kurumlar gibi bilim sosyolojisi ekseninde ele almadığı bilinse de, bir devir ve toplumdaki bilimsel (makalede tıbbî) gelişmelerin bir nevi o devir ve topluma ait zihin dünyasını yansıttığını belirtmesi oldukça dikkat çekicidir. Zira, ancak XX. yüzyılda Robert K. Merton (1910-2003) ve Thomas Kuhn (1922-1996) gibi araştırmacılar sayesinde bu alan derinleşecek⁸ ve Hüseyin Remzi Bey'in kısa bir paragrafla değindiği konu bilim sosyolojisi adlı müstakil bir bilim dalının konusu haline gelecektir.

Makalede kronolojik olarak sıralanan tıbbi gelişmelerin bugün de geçerli olan bir dönemlemeyi takip ettiği görülmektedir. Buna göre; Hipokrat'ın yaşadığı Helen Dönemi (MÖ.8.yy.-MÖ.323) ile başlayan tarihî seyir, İskenderiye'deki filizlenmeyle Helenistik Dönem (MÖ.323-MÖ.30), ardından Roma Dönemi (MÖ.30-4.yy.), İslam Dönemi (8.yy.-12.yy.) ve son olarak İspanya üzerinden Avrupa'ya geçiş ve Avrupa Dönemi'nden ibarettir.⁹ Hüseyin Remzi Bey'in, makalede hemen her dönem için önde gelen birkaç ismi zikrederek bu dönemlemeyi özetlediği anlaşılmaktadır.

Yazarın makalede Paracelsus (Phillipus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, 1493-1541) ile ilgili verdiği bilgiler ve onun hakkındaki görüşleri ilgi çekicidir. On altıncı asır gelişmeleri içerisindeki olayları nakledilirken tababetin de münecimlik, kimyâgerlik ve kehânet ilmi gibi gizli bir ilim olması, sadece ehline açılması gerektiği görüşünü savunanlar ile bu görüşün karşısındaki grup arasında fikir çatışması yaşandığı, Paracelsus'un da ölümsüzlük iksiri elde ettiği söylentisini yaydığı, buna rağmen 50 yaşında (ger-

çekte 48) öldüğü, nihayet bu gibi inanç ve görüşlerin gerçeğe aykırı olduğunun anlaşıldığı bildirilmektedir. Hakikaten, Paracelsus tıp, simya, astroloji ve felsefe konularıyla yakından ilgilenmiş ve geleneksel Hipokrat-Galen tıbbını keskin ve sert bir şekilde eleştiriye tabi tutmuş, hatta bir rivayete göre 1527'de Basel'deki tıp profesörlüğü sırasında geleneksel tıp nazariyatının en etkili ve güçlü ismi İbn Sînâ'nın eserlerini üniversite bahçesinde ateşe vermiştir.¹⁰ Simya ve astroloji alanındaki çalışmaları her ne kadar modern bilimsel bilgi ile pek çok noktada bağdaştırılmıyor ise de, Paracelsus'un kimyasal ilaçlarla tedavi (iatrokimya) akımını canlandırması ve geleneksel bilginin eleştirilebilir noktalarının olduğu fikrini aşılması bağlamında modern tıba önemli katkıları olduğu bilinmektedir.

Sonuç olarak, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye'nin kurucu ve daimi üyelerinden kabul edilen Hüseyin Remzi Bey'in Cemiyet'in -belkide ilktoplantılarından birinde okuduğu bu makale, tıp tarihine ilişkin kısa bir özet mahiyetini taşımaktadır. Bununla birlikte, asıl anlatılmak istenen ve vurgulanan, bilimsel gelişmelerin zaman kaybetmeden ve eksiksiz olarak Türkçe'ye aktarılması gerektiğidir. Henüz Türkçe tıp eğitiminin mümkün olmadığı bu yıllarda Cemiyet'in kuruluş sebebini, Türkçe tıp eğitimi konusundaki temel hassasiyet ve amacını yansıtan bu fikir oldukça önemlidir. Zira, ancak yeterli ölçüde ve güncel bilgi ihtiva eden Türkçe tıbbi doküman mevcut olursa Türkçe tıp eğitimi ideali tahakkuk edebilecektir. Bizzat kendisi de tıbbın çeşitli alanlarında çok sayıda tercüme yapan Hüseyin Remzi Bey'in Türkçe tıp eğitiminin nasıl gerçekleşebileceği mesajını taşıyan makalesi hem bu bağlamda ve hem de ülkemizde tıp tarihi konusunda yazılmış ilk eserlerden olması bakımından dikkate şayandır.

KAYNAKLAR

1. Sarı N. "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniyye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Akımı", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, I. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu, 3-5 Nisan 1987, Yayına Hazırlayan: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: 1987. p.121-42.
2. Tahsin R. Tıp Fakültesi Tarihçesi. Eklerle Yayınlayan: Kazancıgil A. İstanbul: Özel Yayınlar; 1991. p.30-9.
3. Remzi H, İhsanoğlu E, editör. Cilt 2. Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi. İstanbul: İR-CICA; 2008. p.645.
4. Unat EK. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Zoolojisi ve Parazitoloji. İstanbul: İst. Üni. Tıp Fak. Yay; 1970. p.18-28.
5. Karacaoğlu E. [Doctor Huseyin Remzi Bey (D.1896); His Life, Works and a Scholarly Dialogue]. Lokman Hekim Journal 2015;5(2):69-83.
6. Hüseyin Remzi. Terakkiyât-ı Tıbbiye. 1308 (M.1891), p.21-2.
7. Hüseyin Remzi. Kuduz İleti ve Tedâvisi. İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Matbaası; 1306 (M.1888). p.126-9.
8. Huff TE. Modern Bilimin Doğuşu ve Yükselişi. Çeviren: Kalaycıoğulları İ, Tağman E, Yetmen A. Ankara: Epos Yayınları; 2010. p.51-72.
9. Tekeli S, et al. Bilim Tarihine Giriş. Ankara: Nobel Akademik; 2011.
10. Weeks A. Paracelsus (Theophrastus Bombastus von Hohenheim, 1493-1541), Essential Theoretical Writings. Leiden and Boston: Brill; 2008. p.81.